

De pastorale werk(st)er in de rooms-katholieke kerk in nederland: een systematisch-theologische beschouwing

A.H.C. van Eijk

1. Inleiding

In het laatste jaar van de vorige eeuw publiceerden de Nederlandse bisschoppen het document *Meewerken in het pastoraat (MP)*.² Het is bedoeld als beleidsnota bij de enkele jaren eerder verschenen Romeinse *Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van leken gelovigen aan het dienstwerk van de priesters*.³ Dit laatste document is ondertekend door maar liefst acht 'organen van de Heilige Stoel' en is door de paus *in forma specifica* goedgekeurd, waardoor het een hoge graad van gezag heeft. Deze Romeinse *Instructie* is de aanleiding én het kader van de bisschoppelijke nota. De bisschoppen hebben de nota weliswaar gezamenlijk 'in een geest van collegialiteit' geschreven, maar elk van hen houdt de verantwoordelijkheid voor de wijze van uitvoering ervan in het eigen bisdom. In feite waren de Nederlandse bisschoppen, met uitzondering van die van Roermond, er vanaf de 70-er jaren toe overgegaan leken met een volledige theologische opleiding op academisch of HBO niveau als pastoraal werk(st)er in de territoriale pastoraal aan te stellen.

In de nota wordt een uiteenzetting gegeven van de ecclesiologische uitgangspunten en worden de contouren geschetst van een kerkelijk ambt dat door leken wordt uitgeoefend. De pastorale werk(st)er vervult een ambt (*officium*) dat een bundeling van taken (*munera*) is maar dat in tegenstelling tot de ambten van bisschop, presbyter, diaken, acoliet en lector geen *ministerium* mag heten. Het berust niet op een sacramentele wijding en is dus een lekenambt, maar voor legitieme uitoefening is een zending door de bisschop nodig.

In een eerste punt ga ik in op de inhoud van dit ambt (1.1) en vervolgens op de wijze waarop het bestaansrecht ervan wordt beargumenteerd (1.2). In een tweede sta ik stil bij enkele begrippen die in de rooms-katholieke ambtstheologie, maar niet alleen in deze, een belangrijke rol spelen: wijding, sacrament en sacramentaliteit (2).

² De tekst van de nota is te vinden in *Kerkelijke Documentatie* 27 (1999) 8.

³ *Kerkelijk Documentatie* 25 (1997) 8.

2. De inhoud van het ambt van pastoraal werk(st)er

Wat houdt volgens de nota het ambt van pastorale werk(st)er in? De eigen functie van deze is ‘gericht op pastorale, diaconale en catechetische begeleiding van de gelovigen’ (5.1, p.356). op deze werkterreinen is de functie begeleidend van aard. Op het gebied van liturgie en sacramentenbediening, ‘voorzover die een eigen taak van gewijde bedienaren is’, is de functie eerder ‘toeleidend en meewerkend’ (ib.). Uit de toegevoegde beperking (‘voorzover’) kan men afleiden dat de pastoraal werk(st)er ook eigen liturgische taken heeft (dan zijn ze toeleidend en niet meewerkend). Maar de functie als zodanig is niet sacerdotiaal ingevuld, dat wil zeggen, ze is niet op de eerste plaats op de cultus en het heiligdom betrokken. In deze zin is dit ambt complementair, aanvullend, ten opzichte van dat van de presbyter (en de diaken). Daarnaast kunnen aan dit ambt taken worden verbonden die eigenlijk aan de gewijde bedienaren toekomen maar die, wanneer en voor zolang die ontbreken, door de pastoraal werk(st)er kunnen worden waargenomen. Men spreekt dan van suppletie; dit betekent niet vervanging van personen maar waarneming van taken (*munera*), want ‘priesters kunnen slechts door priesters worden vervangen’ (aldus de *Instructie*). Het antwoord op de vraag die in het opschrift van 5.1 van de nota gesteld wordt: Aanvulling of noodoplossing? moet dus luiden: beide. Maar alleen voorzover het om een complementaire functie gaat is het ook een eigen niet-afgeleide functie of een ambt (*officium*). Wanneer daarentegen de pastoraal werk(st)er taken bij wijze van suppletie waarneemt is sprake van een noodoplossing, die tijdelijk van aard is. Als zulke taken worden genoemd:

- de verkondiging van het Woord, preken, behalve de homilie in de eucharistie;
- het voorgaan in liturgische gebeden;
- het bedienen van de doop;
- het uitreiken van de heilige communie;
- het uitstellen van het geconsacreerde brood ter aanbidding;
- kerkelijk getuige zijn bij een huwelijkssluiting in de kerk;
- de deelname in de uitoefening van pastorale zorg in een parochie;
- het leiden van een uitvaartdienst.

Voor al deze taken wordt verwezen naar de desbetreffende bepalingen van het kerkelijk recht.

Ik voeg er hier nog maar even aan toe dat aan deze laïcale ambtsdragers, even goed als aan gewijde bedienaren, eisen worden gesteld op het punt van spiritualiteit en professionaliteit. Hoofdstuk 6 van de nota is daaraan gewijd. En of de professionele bekwaamheid op academisch dan wel op

een ander niveau (HBO, seminarie) is verworven is in de Rooms-Katholieke Kerk geen punt van discussie.⁴

3. Argumenten voor het bestaansrecht van het ambt van pastoraal werk(st)er

Op welke wijze wordt in de nota het bestaansrecht van dit lekenambt beargumenteerd? De teksten waarnaar de auteurs verwijzen of waarop ze zinspelen zijn uiteraard op de eerste plaats van schriftuurlijke aard. Zij komen uit de brieven van de hand van of toegeschreven aan de apostel Paulus.⁵ In deze teksten is sprake van een verscheidenheid van diensten en charisma's; dat zijn gaven van de heilige Geest die alle dienen tot opbouw van het lichaam van Christus dat de Kerk is. De Kerk is een *communio* en die 'komt tot bloei bij gratie van verschillen' (ib.). Vervolgens wijst men op het gemeenschappelijk priesterschap van alle gelovigen, dat berust op het feit dat zij de sacramenten van doopsel en vormsel hebben ontvangen en deelnemen aan het sacramentele leven van de Kerk en met name aan de eucharistie. Hier geen verwijzing naar een bijbeltekst (1Pe.2 had gekund), maar naar Vaticanum II dat dit priesterschap heeft laten treden uit de schaduw van het ambtelijk of dienstpriesterschap, waarin het zo lang gestaan had. Ik kom daar dadelijk op terug, maar noem in het kader van de argumentatie voor lekenambten eerst enkele andere teksten van dit concilie.⁶

1. Lumen Gentium 33c

'Behalve tot dit apostolaat dat volstrekt alle gelovigen aangaat, kunnen de leken bovendien geroepen worden om op verschillende wijzen meer onmiddellijk met de hiërarchie mee te werken (cooperationem), in navolging van die mannen en vrouwen die de apostel Paulus bij zijn evangelische arbeid behulpzaam waren en zeer hard voor de Heer hebben gewerkt (vgl. Fil.4,3; Rom.16,3vv). Daarenboven bezitten zij de geschiktheid om in bepaalde kerkelijke functies (munera), met het oog op geestelijk nut, door de hiërarchie te worden aangesteld.'

⁴ Eind jaren 60 zijn de seminaries gesloten en werden academisch-theologische instellingen in het leven geroepen, o.a. omdat de bisschoppen een universitair geschoolde clerus wilden; ze zijn daar inmiddels al lang van afgestapt.

⁵ Het gaat om 1Kor.12, Rom.12 en Ef.4 (nota 3.1, p.346).

⁶ De teksten zijn ontleend aan de (hier en daar gecorrigeerde) vertaling in *Constituties en decreten van het 2^e Vaticaans oecumenisch concilie*, Amersfoort 1967.

Deze tekst is genomen uit hoofdstuk IV van de Dogmatische Constitutie *Lumen Gentium*; het is een van de vier hoofdstukken die over specifieke groepen personen in de Kerk gaan: III over (vooral) de bisschoppen, IV over de leken en V over de religieuzen. Zij volgen op het hoofdstuk II waar niet bepaalde groepen, maar het hele volk van God in het vizier is en dat met opzet voorop is geplaatst. De fundamentele gedachte is dat de zending van de Kerk op de eerste plaats de zaak van het hele Volk van God is voordat van specifieke diensten en roepingen daarbinnen sprake is. ‘De eigen roeping van leken ligt hierin, dat zij het rijk van God zoeken juist door de tijdelijke aangelegenheden te behartigen en volgens de wil van God te regelen’, zo lezen we enkele paragrafen eerder in dit hoofdstuk (30). Hun roeping ligt echter niet alleen in ‘de wereld’ (d.i. in gezin en/of beroep); zij kunnen ook ‘geroepen worden om op verschillende wijzen meer onmiddellijk met de hiërarchie mee te werken (cooperatio, 33)’. En bovendien kunnen zij door de hiërarchie in bepaalde kerkelijke functies (*munera ecclesiastica*) worden aangesteld (ib.). Wel is het zo, dat deze functies niet zomaar vrij door iedereen kunnen worden uitgeoefend; om op deze wijze te participeren in de zending van de Kerk is een speciale zending door de bisschop, een *missio canonica*, nodig.

2. *Apostolicam actuositatem 24e*

‘.....Tenslotte vertrouwt de hiërarchie aan leken soms ook taken (*munera*) toe die nauw met de herderlijke ambten (*officiis*) zijn verbonden: het godsdienstonderwijs, bepaalde liturgische handelingen, zielzorg. Krachtens deze zending staan de leken bij het verrichten van deze taak (*muneris*) geheel en al onder de hogere kerkelijke leiding.....’

In deze tweede tekst gaat het over deze taken (*munera*, resp. *munus*), genomen uit het decreet over het lekenapostolaat (*Apostolican Activitatem*, AA 24). Ze worden daar meer specifiek genoemd (godsdienstonderwijs, bepaalde liturgische functies, zielzorg).

3. *Apostolicam actuositatem 6a*

‘De Kerk is gezonden voor het heil van de mensen, dat door het geloof in Christus en door zijn genade moet worden verkregen. Het apostolaat van de Kerk en van al haar leden moet er dus vooral op zijn gericht om de boodschap van Christus in woord en daad aan de wereld openbaar te maken en haar zijn genade mee te delen. Dit geschiedt op de eerste plaats door de bediening (*ministerium*) van het woord en van de sacramenten, die in het bijzonder aan de geestelijkheid is toevertrouwd, maar waarin ook de leken een belangrijk aandeel hebben te vervullen, om ‘medewerkers (*cooperatores*) van de waarheid’ (3Joh.8) te zijn. Vooral op dit

gebied vullen lekenapostolaat en herderlijk ambt (ministerium pastorale) elkaar wederzijds aan (se complement).’

Hier wordt gesproken van het apostolaat, dat op de eerste plaats geschiedt door de bediening van het woord en van de sacramenten. Uit deze tekst blijkt, dat behalve op het terrein van de catechese ook op dat van liturgie van complementariteit sprake kan zijn.

4. Lekenambt tegenover ambt waaraan een wijding is verbonden

In het tweede deel van mijn bijdrage ga ik in op een onderscheid dat in de bepaling van het ambt van pastoraal werk(st)er een niet onbelangrijke rol speelt en dat typisch is voor een ecclesiologie van het katholieke type. Het is het onderscheid tussen het lekenambt en het ambt waaraan een wijding verbonden is of waarvoor een wijding nodig is. Het gaat om het onderscheid tussen gewijde en niet-gewijde personen of, in andere termen, tussen het gemeenschappelijk priesterschap (*sacerdotium commune*) en het priesterschap dat een dienst is (*sacerdotium ministeriale seu hierarchicum*). Dat brengt mij naar een vierde tekst, ontleend aan LG 10.

‘Hoewel het gemeenschappelijk priesterschap van de gelovigen en het ambtelijk (ministeriale) of hiërarchisch priesterschap essentieel en niet slechts gradueel van elkaar verschillen, zijn ze toch op elkaar aangewezen en het ene zowel als het andere heeft op eigen wijze aan het ene priesterschap van Christus deel. De ambtspriester (sacerdos ministerialis) vormt en bestuurt, door de gewijde macht (potestate sacra) waarover hij beschikt, het priesterlijk volk; in de persoon van Christus voltrekt hij het eucharistisch offer en in naam van geheel het volk draagt hij het op aan God. De gelovigen van hun kant doen door hun koninklijk priesterschap actief mee in de aanbidding van de eucharistische offergave. Zij oefenen het verder uit in het ontvangen van de sacramenten, in het gebed en de dankzegging, in het getuigenis van een heilig leven, in de onthechting en de daadwerkelijke liefde.’

Hier wordt van dit onderscheid gezegd dat het niet alleen gradueel, maar ook essentieel is. Het is van belang aandacht te hebben voor de context waarin en voor de syntactische constructie waarmee dit onderscheid gemaakt wordt. Het staat in hoofdstuk II dat over het hele Volk van God handelt en waarvan de par.10-12 gewijd zijn aan de wijze waarop de hele gemeenschap deel heeft aan wat traditioneel genoemd wordt het *triplex munus Christi*, de drievoudige taak (niet: ambt!) van Christus, te weten de priesterlijke, de profetische en de koninklijke. Waar het over de priesterlijke taak gaat (daarbij staat men het langst stil), staat die van de hele gemeenschap voorop; het ambtelijk priesterschap is een dienst

daaraan. Het onderscheid, niet alleen gradueel maar ook essentieel, tussen beide gestalten van priesterschap is binnen deze context een parenthese en staat in een concessieve bijzin bij een hoofdzin die benadrukt dat ze op elkaar zijn aangewezen en elk op eigen wijze aan het ene priesterschap van Christus deelhebben. Het onderscheid tussen gemeenschappelijk en dienstpriesterschap is dan ook inadequaar: degene die op grond van wijding het dienstpriesterschap hebben behouden het priesterschap dat op de doop berust. In die zin blijft er een fundamentele gelijkheid tussen alle christenen bestaan (LG 32) en kan men niet langer met het *Decretum Gratiani* uit de 11^e eeuw spreken van twee soorten christenen (*duo genera christianorum*). Het dienstpriesterschap is een dienst binnen en aan het priesterschap dat aan allen gemeenschappelijk is en beide zijn van sacramentele aard.

Toch zegt de tekst dat beide wezenlijk van elkaar onderscheiden zijn. Er lijkt mee bedoeld te zijn dat het priesterschap dat een dienst is niet kan worden beschouwd als uitbloeit van de doop en als een intensivering van het daarin wortelend gemeenschappelijk priesterschap. Dat zou van de gewijde bedienaren superchristenen maken. Ongelukkigerwijs suggereert de conciliaire formulering toch zoiets, want ze zegt dat het verschil '*niet alleen gradueel*' is.

5. Lekenambt en sacrament, mede in de Lutherse kerken en de Anglicaanse kerk

Ik had het over wijding en gewijde bedienaren. Die terminologie wordt in LG 10 niet gebezigd, maar is in het kader van mijn uiteenzetting over de pastoraal werk(st)er als drager van een lekenambt wel van belang. De term 'wijding' is van een Germaanse woordstam en vertaalt het Latijnse *ordo*, dat ordening betekent: iemand krijgt een positie in de Kerk. Het werkwoord *ordinare* duidt aan dat de te wijden persoon ergens op gericht wordt, versta: op de zending van allen. Het in protestantse kringen gangbare 'ordineren' komt, denk ik, wat betekenis betreft daar in de buurt.

Paus Johannes Paulus II heeft in zijn lange pontificaat verschillende teksten het licht doen zien over de leken, over het dienstpriesterschap en over de verhouding tussen beide. Het was juist de opkomst van lekenambten als dat van de *Pastoralreferent* in Duitsland en van de pw in Nederland die de aanleiding was tot vele schrijvens zowel van pauselijk en/of curiaal gezag als van lokale bisschoppenconferenties. Ze worden beheerst door de angst voor grensoverschrijdingen, waardoor enerzijds de leek zichzelf clericaliseert en anderzijds de eigenheid van het dienstpriesterschap in gevaar wordt gebracht. Om dit tegen te gaan worden daar waar leken kerkelijke ambten bekleden scherpe grenzen getrokken

tussen de positie en de competenties van dezen en die van de gewijde bedienaren.⁷

Men moet er zijn ogen niet voor sluiten dat strijd om competenties en pogingen tot afbakening en grenstelling in feite ook een machtsstrijd zijn. Toch wil ik duidelijk maken dat het zowel theologisch zinvol en gepast als lastig is de eigenheid van het dienstpriesterschap in het licht te stellen. Alvorens daartoe over te gaan wil ik eerst laten zien hoe ook andere kerken grenzen trekken en ambten van elkaar afbakenen. Omdat over de kerkelijk werker in de Protestantse Kerk in Nederland elders in dit tijdschrift wordt geschreven gaan we nu de grens over en onderzoeken hoe in de Vereinigte Lutherische Kirchen in Deutschland (VELKD) en in de anglicaanse Church of England ruimte wordt geschapen voor een 'lekenambt' en hoe daarvan de competenties (taken) worden omschreven.⁸

De bisschoppenconferentie van de VELKD schreef in 2006 een advies (*Empfehlung*) inzake de roeping tot verkondiging van het woord en bediening van de sacramenten naar evangelische opvatting.⁹ Hierin wordt een stap gezet die de Protestantse Kerk in ons land vooralsnog niet heeft willen zetten. De aanleiding is dezelfde: vanwege het teruglopen van inkomsten uit de kerkbelasting kunnen kleinere gemeenten geen eigen pastor meer betalen. Reeds bestond in die kerken het instituut van de *PraedikantInnen*; die hebben zoals hun naam aangeeft preekbevoegdheid, maar hebben een mindere theologische opleiding genoten dan de pastores (*PfarrerInnen*); deze laatste zijn geordineerd, de *PraedikantInnen* niet. Het advies van de bisschoppen aan de *Landeskirchen* is nu, dat er in de toekomst behalve geordineerde (*ordinierte*) ambtsdragers (de *PfarrerInnen*) die een onbeperkte opdracht hebben ook andere zullen zijn met een in tijd en ruimte beperkte opdracht; die opdracht houdt evenwel behalve de ambtelijke verkondiging ook de bediening van de sacramenten in. De genoemde *PraedikantInnen* mogen dus voortaan ook dopen en het

⁷ *Pastores dabo vobis*, postsynodale apostolische exhortatie (1992); *Directorium voor het ambt en het leven van de priesters* (1994); *Christifideles laici*, postsynodale apostolische exhortatie (1998); *De priester in het derde millennium: Leraar van het Woord, bedienaar van de Sacramenten en leider van de gemeenschap* (1999); *De priester, herder en leider van de parochiegemeenschap* (2001). De eerste en de derde tekst zijn van de paus (op grond van een bisschoppensynode), de andere van de Congregatie voor de Clerus. Al deze teksten zijn te vinden in de desbetreffende jaargangen van de serie *Kerkelijke documentatie* van de r.-k. kerkprovincie.

⁸ Deze term is in het geval van de VELKD niet juist: zij wijzen een onderscheid tussen clerici en leken principieel af.

⁹ *Ordnungsgemäß berufen*, Eine Empfehlung der Bischofskonferenz der VELKD zur Berufung zu Wortverkündigung und Sakramentsverwaltung nach evangelischem Verständnis, 2006.

Avondmaal bedienen, wat ze blijkbaar feitelijk hier en daar toch al deden. Dit duidt erop dat de bisschoppen met hun advies een ontwikkeling die zich in de praktijk heeft voorgedaan legitimeren. Merk op dat ook hier het criterium voor het onderscheid tussen beide categorieën gelegen is in het niveau van de gevolgde opleiding.

Men beargumenteert dit door de uitdrukking *rite vocatus* uit de Augsburgse Confessie (CA XIV) te interpreteren als overdracht van het ambt, dat dan twee gestalten heeft, namelijk die van *Ordinierte* of *Beauftragte*. Het verschil tussen beide is dat de opdracht van de eerste categorie onbeperkt, die van de tweede beperkt is, en dat klaarblijkelijk alleen op grond van de opleiding.

De lutherse bisschoppen zijn zich er wel van bewust dat gereformeerde, lutherse en geünieerde kerken zich er in oecumenische teksten toe hebben verplicht dat het Avondmaal alleen door geordineerden zou worden bediend. Het verwijt dat zij zich daar met hun advies niet aan houden, pareren zij met de opmerking dat zij dat wel doen, want zij zien de ordelijke overdracht (zo wordt *rite vocatus* uit CA XIV vertaald) als het overkoepelend begrip dat zowel het ordineren als het verlenen van een opdracht omvat (zie n.52).

Het advies heeft nogal wat kritiek gekregen, niet alleen binnen de eigen kerken, maar ook van rooms-katholieke zijde (kard. Kasper, W.Thönissen). Laatsten zijn van oordeel dat het advies ten achter blijft bij wat lutheranen en rooms-katholieken in hun internationale dialoog over het ambt samen daarover hadden geformuleerd. Waarop de lutheranen repliceren: het resultaat van die dialoog is toch van rooms-katholieke zijde nooit formeel gerecipieerd? – en heeft u met uw door niet- geordineerden geleide woord-en-communiediensten niet hetzelfde probleem?

Ik teken hierbij tenslotte nog aan, dat in tegenstelling tot de rooms-katholieken de lutheranen geen essentieel verschil erkennen tussen de geordineerde en wie dat niet is. Wat de geordineerde doet, doet hij/zij op grond van zijn/haar doopsel; de ordinatie verleent geen specifieke genade.

De zienswijze van de anglicaanse Church of England ligt dicht bij die van Rooms-Katholieke Kerk dan die van de VELKD. Zij kent het drievoud van de ambten van bisschop, priester en diaken die alle drie slechts op grond van wijding kunnen worden uitgeoefend (alle door beide seksen en gehuwd of ongehuwd!). Ook zij heeft daarnaast een lekenambt ingevoerd, dat van *reader*. Aan de site van Church of England ontleen ik de volgende omschrijving van dit ambt: 'Readers are lay people in the Church of England, from all walks of life, who are called by God, theologically trained and licensed by the Church to preach, teach, lead worship and

assist in pastoral, evangelistic and liturgical work.¹⁰ Het gaat dus om een lekenambt, dat echter naast een beroep of een andere bezigheid en onbetaald wordt bekleed. Daarmee zijn een overeenkomst en een, overigens niet-theologisch, onderscheid met de pastoraal werk(st)er gegeven. Tot de taken van een *reader* behoren onder andere:

- het lezen uit de Schrift en preken;
- het leiden van diensten, behalve die welke door het recht zijn uitgesloten;
- de gaven van het volk ontvangen en naar het altaar brengen (bij eucharistie of *communion*);
- het uitdelen van de communie;
- de communie aan de zieken brengen;
- werkzaamheden in de pastorale en educatieve sfeer.

Speciale toestemming van de bisschop is nodig om:

- voor te gaan (*officiate*) bij woord- en communiediensten (*Communion by Extension services*);
- voor te gaan bij uitvaarten;
- regelmatig uitnodigingen te aanvaarden om deel te nemen aan diensten in een kerk van een andere denominatie.

Drie dingen mogen *readers* niet:

- dopen, behalve in geval van nood, wanneer iedere leek dat mag;
- een huwelijksdienst leiden;
- absolveren en zegenen, behalve met een goedgekeurde alternatieve formule.

Evenals de Rooms-Katholieke Kerk trekt de anglicaanse grenzen tussen wat gewijde bedienaren en leken mogen en bakent ze bevoegdheden af. Ze kent echter niet zoiets als suppletie, waardoor leken bij het huwelijk kunnen assisteren en zelfs dopen. Op dat punt zijn de anglicanen strenger dan de rooms-katholieken. Vanaf de jaren 70 rees in de Church of England en in andere kerken binnen de anglicaanse gemeenschap periodiek de vraag of de bediening van woord en sacrament niet incidenteel of zelfs structureel kan worden waargenomen door andere ambtsdragers (ouderlingen, diakens) of leken. De Engelse bisschoppen hebben op deze vraag negatief geantwoord en hun stellingname in een doorwrocht rapport

¹⁰ <http://readers.cofe.anglican.org/org.php>

beargumenteed.¹¹ Ten aanzien van een eventueel voorgangerschap van leken werd het belang van de priesterwijding benadrukt. De anglicaanse benadering van *ordination* ligt duidelijk dichterbij de rooms-katholieke dan die van de lutheranen in besproken nota.

Vaticaanum II ziet het in de katholieke ecclesiologie centrale ambt van bisschop als een geheel van drie taken, een verkondigende, een heiligende en een bestuurlijke. We herkennen hierin het genoemde *triplex munus*. De bisschop is verkondiger van het Woord (*Verbi Divini Minister!*), bedienaar van de sacramenten en leider van een lokale (of particuliere) kerk, d.i. een bisdom. *Mutatis mutandis* geldt voor het ambt van presbyter ('priester') hetzelfde. Het concilie spreekt over deze ambten als diensten (*ministeria*), maar heeft de traditionele *potestas*-terminologie niet geheel vermeden. Men ontvangt ze, evenals het ambt van diaken, door wijding (*ordinatio*). Door wijding wordt een persoon in staat gesteld op cruciale momenten van het Kerk-zijn te betekenen dat zij wat zij zegt en doet niet uit zichzelf zegt of doet, maar namens haar Heer. Juist op de momenten waarop de Kerk zichzelf ontvangt, dat wil zeggen de momenten waarop manifest wordt dat de Kerk op goddelijke instelling (*institutio divina*) berust, is er iemand nodig die dat in zijn persoon betekent. Die handelt dan niet uit een hem toekomende bevoegdheid, maar in de persoon van Christus (*in persona Christi*). Hij is in zijn persoon een teken; in principe niet altijd en overal, maar alleen dan wanneer hij in zijn handelen de Kerk engageert. Dat legt dan vervolgens in tweede instantie beslag op zijn hele leven en levensstijl (denk aan het celibaat) – maar dat echt pas in tweede instantie. Dit is de katholieke opvatting van het gewijde ambt als Christusrepresentatie. Tot de cruciale momenten van kerk of kerkelijkheid behoren de sacramenten (als een van de taken van de gewijde bedienaren). De logica van het sacrament vraagt erom dat het bediend wordt door een persoon die zelf sacramenteel betekent wat hij in Christus' naam (*in persona Christi*) doet, en dat kan alleen op grond van een sacramentele wijding. Alleen zo kan hij betekenen dat wat hij bedient hem niet toebehoort. Dat de Kerk de sacramenten niet bezit, maar door de sacramenten gemaakt of opgebouwd wordt en zich ontvangt wordt op deze wijze zichtbaar gemaakt en gesymboliseerd. Het mag wel een paradox heten dat de Kerk op een moment waarop zij macht lijkt uit te oefenen in een persoon die zelf een symbool is te kennen geeft dat zij niet uit zichzelf handelt. De rol van de gewijde bedienaar bij de bediening van de sacramenten bestaat erin te verwijzen naar Christus; zijn optreden moet transparant zijn naar die Ander, die in de handeling het initiatief heeft en er de oorsprong van is. Men moet dan ook niet spreken van plaatsvervanging, maar van plaatsbekleding, en wel in een symbolische, sacramentele zin die erop

¹¹ *Eucharistic Presidency. A Theological Statement by the House of Bishops of the General Synod* (GS 1248), London 1997.

neerkomt, dat de gewijde bedienaar niet de plaats van Christus inneemt, maar diens 'lege plaats' als de blijvende oorsprong van zijn Kerk en zijn sacramenten open houdt. Daarom heeft men wel gezegd dat wijding teken is van een niet-macht (*non-pouvoir*); wat de gewijde ambtsdrager op zulke momenten doet, doet hij weliswaar op grond van wat in juridische terminologie een bevoegdheid (*potestas*) is, maar waarvan degene die haar uitoefent moet bekennen dat die hem eigenlijk niet toekomt.

Symboliek en sacramentaliteit hebben alles te maken met wat zich laat zien, met zichtbaarheid. Zo kan men begrijpen dat de sacramentaliteit van (vooral) het presbyteraat onder druk komt te staan, wanneer bepaalde taken daarvan bij wijze van suppletie worden waargenomen door iemand die niet langs de weg van een symbolisch/sacramenteel ritueel (de wijding) tot die positie geordineerd is. Om deze reden vind ik het te verdedigen met het verlenen van verlof tot dopen en het optreden als kerkelijk getuige bij een huwelijk aan pastoraal werk(st)ers terughoudend te zijn. Ik zou willen stellen dat handelingen eerder aan gewijde bedienaren voorbehouden moeten zijn naarmate ze de Kerk meer committeren. Dat is met de doop eerder het geval dan met de huwelijkssluiting. Beide komen overigens voor in de opsomming van taken die leken kunnen waarnemen (zie 1.1). In het geval van de doop is waarneming door een pastoraal werk(st)er mogelijk, maar vanuit het gewicht van dit sacrament, waardoor immers iemand in de Kerk wordt opgenomen, niet wenselijk. Het is belangrijk dat bij de bediening van een sacrament waarvan de kerkelijke dimensie zo belangrijk is geschiedt door een persoon die krachtens zijn wijding Christus en de Kerk symbolisch kan representeren. De mate waarin iemand symbolisch Christus en de Kerk representeert dient geproportioneerd te zijn aan het kerkelijk gehalte van zijn handelen en aan de mate waarin mede door dit handelen Kerk wordt gerealiseerd.

6. Slotopmerkingen

Ik maak tenslotte enkele opmerkingen die deze uitweiding over ambt, wijding en sacramentaliteit nog in een enigszins ander licht plaatsen.

1. De geschiedenis van het wijdingssacrament laat zien dat de reikwijdte van wat als sacrament geldt ruimer of beperkter kan worden opgevat. Vanaf de 5e eeuw maakten functies als lector, acoliet, portier en exorcist deel uit van de clericale carrière, die in het bisschopsambt culmineerde; theologen als Thomas en Bonaventura beschouwden ze zelfs als deel van het sacrament van de *Ordo*; maar in 1972 werden ze afgeschaft. De Kerk heeft zich op het concilie van Trente de bevoegdheid toegeschreven al naar gelang van de omstandigheden aan de sacramenten een en ander te veranderen zolang ze het wezen (*substantia*) ervan maar onverlet

laat.¹² Op zich staat dus niets het in het leven roepen van een vierde wijdingsambt, bijvoorbeeld dat van pastoraal werk(st)er of catechist/leraar, in de weg. - Laten we er overigens rekening mee houden dat het Limarapport de kerken het zgn. drievoudig ambt (bisschop – presbyter – diaken) aanbeveelt aan de kerken die dat niet hebben bewaard.

2. Als men een vierde trap van het wijdings sacrament zou willen invoeren, dan moet dit wel van de bestaande drie ambten onderscheiden zijn. Als men de pastoraal werk(st)er die feitelijk de leiding van een parochie heeft zou willen wijden verschilt zijn ambt nauwelijks van dat van de presbyter. Overigens, helemaal adequaat, d.w.z. zonder overlap van taken, hoeft dat onderscheid niet te zijn, want dat is met de ambten van bisschop, presbyter en diaken evenmin het geval.
3. Vaticanum II benaderde zoals we zagen het ambt van bisschop en presbyter als een geheel van taken. Ideaal is dat dit geheel zo veel mogelijk intact blijft. Maar in tijd van nood kunnen niet-gewijden toch heel wat taken ‘bij wijze van suppletie’ waarnemen. De indruk dringt zich op dat het presbyteraat een geheel is waar normaliter meer taken worden ingestopt dan nodig is, terwijl men er in tijd van nood ook weer heel wat uit kan halen. Daaraan zijn overigens wel grenzen. Zo wordt in de opsomming in de beleidsnota de homilie tijdens de eucharistie uitdrukkelijk uitgezonderd; hetzelfde geldt voor het voorzitten van de eucharistie en de bediening van het sacrament van boete en verzoening. Dan dreigt voor het presbyteraat toch weer de reductie tot wat er in het uiterste geval van overblijft, de bevoegdheid om te consacreren en te absolveren (*potestas consecrandi et absolvendi*), een reductie waarvan Vaticanum II het wijdingsambt nu juist wilde bevrijden door het als een geheel van onderling nauw samenhangende taken te presenteren.
4. Tenslotte, in dit laatste deel was veelvuldig sprake van de wijding als een van de zeven sacramenten gesproken. De afbakening van deze sacramenten in strikte zin is van betrekkelijk late datum. Sacramentaliteit is weliswaar in het zevental sacramenten geconcentreerd of verdicht, maar heeft ook, en historisch gezien op de eerste plaats, een ruimere, meer diffuse betekenis. Niet alles wat in en aan de kerk sacramenteel mag worden genoemd gaat in het zevental op. Zo kent de kerk sacramentaliën als een bredere 'atmosfeer' van sacramentaliteit. Daarom kan ook aan het optreden van een pastoraal werk(st)er een zekere sacramentaliteit worden toegekend. Sacramentaliteit ligt altijd op het niveau van wat voor

¹² Denzinger (-Hünemann), *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Freiburg etc (Herder) 1991, nr.1728.

allen zichtbaar, betekenis-vol en heilsbemiddelend is. Dat is wat veel mensen in de kerk zien en, nog belangrijker, ervaren. Aan de sacramentele structuur van de kerk, die men bedreigd ziet door pastoraal werk(st)ers die teveel in de presbyterrol worden gemanoeuvreed wordt geen afbreuk gedaan; er wordt alleen een ander accent gelegd: het ligt minder op het sacrament van de *Ordo*, meer op dat van de doop en op een breder begrip van sacramentaliteit.

Wat ik hier heb voorgelegd is een poging, noem het maar een worsteling, om aan twee geloofsgegevens evenveel recht te doen: enerzijds aan het sacrament van de wijding dat in de rooms-katholieke kerk historisch een sterke positie heeft gehad, en anderzijds aan de zending van het hele Volk Gods, waaraan sacramentaliteit niet kan worden ontzegd, en aan de functies en taken die sommige niet-gewijden daarbinnen uitoefenen.

Personalia

Dr. A. (Ton) H.C. van Eijk (1936) is priester van het bisdom Rotterdam; tot aan zijn pensionering was hij universitair docent systematische theologie en oecumenica aan de toenmalige Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht; tot 1 oktober 2007 was hij voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland.